

Posudek oponenta disertační práce Mgr. Michala Ctibora

„*Quid bello Punico secundo?*“ Přehodnocení výpovědi tradičně editovaných jako „*Quid?*“ v klasických latinských textech

předkládané v roce 2018 na Ústavu řeckých a latinských studií FF UK

I. Stručná charakteristika práce

Hlavním cílem předkládané práce je dokázat, že otazník kladený v edicích za „*Quid?*“ neodpovídá v mnoha případech skutečné syntaktické struktuře a pragmatické funkci výpovědi. Těžištěm práce je proto analýza výpovědí s *quid* ze syntaktického a funkčního hlediska a kritika dosavadní ediční praxe. Práce se zaměřuje zejména na tzv. uvozovací *quid*. Tento pojem autor nově zavádí a používá ho pro konstrukci, která „obsahuje charakteristické slovo *quid* a slouží k uvedení nového prvku do diskurzu“ (s. 16). Skládá se z *quid* a tzv. uvozovaného členu, který může být obsazen strukturami různého typu (s. 17 a 101). Konstrukce uvozovacího *quid* může být následována tzv. explicitní specifikací (s. 17, 114nn.). Vedlejším tématem práce je kritika současného pojetí latinské syntaxe, které podle autora nevěnuje dostatečnou pozornost nevětným strukturám. Analýza je prováděna na vzorku případů pocházejících převážně z vybraných Ciceronových děl. Do korpusu je zařazeno také několik míst z Plautových komedií a pro srovnání se uvádějí i výskyty v dílech jiných klasických autorů. Výsledkem práce je identifikace a popis konstrukce tzv. uvozovacího *quid* jako neeliptické nevětné výpovědi, její odlišení od formálně podobných syntaktických struktur, odmítnutí staré a návrh nové ediční praxe a nastínění nového přístupu k latinské syntaxi.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Mezi nesporné přednosti práce patří její originalita, protože se zabývá tématem, které dosud nebylo komplexně zpracováno, a zároveň přináší výrazné přehodnocení obvyklé ediční praxe a dosavadního uvažování o zkoumané konstrukci. Autor přesvědčivě dokazuje existenci uvozovacího *quid* a potřeby posunout grafické značení hranice výpovědi až za tzv. uvozovaný člen. V práci je obsažena řada podnětů a nápadů s přesahem do dalších disciplín, autor se také nebojí formulovat vlastní hypotézy a navrhnout nová řešení. Pohled v širších souvislostech je na jedné straně přínosný, na druhé straně se mi zdá, že by práci prospělo vypuštění či omezení vedlejších témat a zaměření se na hlavní výzkumnou otázku, tj. na syntaktickou a funkční analýzu uvozovacího *quid*. To by také umožnilo prozkoumat do větší hloubky některé otázky, které jsou z mého pohledu pro výzkum relevantnější než např. kritika přístupu k latinské syntaxi.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

1. Struktura argumentace.

Argumentace je srozumitelná a má promyšlenou strukturu. Existence tzv. uvozovacího *quid* je dokazována zejména na základě syntaktických a funkčních argumentů. Autor ukazuje, že *quid* blokuje pozici slovesa (např. s. 18, 103, 108, 144), a proto se nemůže jednat o elipsu. Dalším důležitým argumentem je pozice tázacích zájmen, adverbíí a částic na začátku tzv. explicitní specifikace. Za přesvědčivou považují také argumentaci týkající se *quid si* a *quid* v kombinaci s *inquam* (s. 51–52). Není mi naopak jasná argumentace u *quid tandem si* (s. 52–54), protože se zde objevuje kritika editorů za to, že chápou *quid* jako jednoslovnou výpověď, v citaci edice se však otazník nachází až za *tandem*. Na témže místě (s. 53) autor argumentuje také pozicí *enim* a tvrdí, že „ospravedlnění (s *enim* či *nam*) však nikdy nepředchází ospravedlňovanému“. Z textu mi ale není zřejmé, zda je toto tvrzení výsledkem vlastního výzkumu nebo studia sekundární literatury.

Argumenty lingvistické povahy autor podporuje vývojem ediční praxe. Na základě malého vzorku rukopisů získaných z volně přístupných internetových zdrojů poukazuje na to, že četnost kladení

otazníku za *quid* se zvyšuje až od novověkých rukopisů dále. To je velmi zajímavé pozorování, které je však nutné chápat jako pracovní hypotézu pro další výzkum, protože v takto omezeném rozsahu postrádá potřebnou argumentační sílu. Zkoumání po této linii by pak nepochybně vyžadovalo hlubší znalosti paleografie a vývoje používání interpunkčních znamének. V pasážích věnovaných ediční praxi bych očekávala stručné pojednání o problematice interpunkce v latině, které by bylo přínosné zejména pro méně poučeného čtenáře.

Za pomocné důkazy autor dále označuje podobnosti s živými jazyky, které jsou podle něj „nejméně vědecké“, ale slouží jako užitečná pomůcka „při prvotním vytipování potenciálních (mylně editovaných) uvozovacích *quid*“ (s. 56). Tendence uchopovat cizí (a obzvláště mrtvý) jazyk přes filtr mateřského jazyka je pochopitelná a svým způsobem snad i nevyhnutelná, může být ale zavádějící. Zdá se však, že autor si je tohoto úskalí plně vědom.

Při argumentaci se autor nevyhýbá ani problematickým a nejednoznačným případům, které poctivě komentuje, pokouší se pro ně najít řešení nebo nabídnout možné alternativy. Používají-li se však při argumentaci slova „vždy“, „nikdy“ apod., měla by být taková tvrzení podložena a doložitelná daty. Například u „návrátového“ *inquam* je doložen i případ, v němž *inquam* stojí po dvou opakovaných slovech (*non reprehendo, inquam...* (Cic. Verr. II 3, 153)), a ne pouze po jednom (s. 52).

Na důkazy o existenci uvozovacího *quid* ve druhé kapitole navazuje kapitola čtvrtá, v níž jsou systematicky analyzovány a popsány jednotlivé složky konstrukce. Kromě již výše zmíněné argumentace proti elipse považují za dobře zpracovanou pasáž představující různé podoby uvozovaného členu. V poslední části 4. kapitoly, věnované funkci konstrukce v diskurzu a sémantickým aspektům konstrukce, pokládám za zásadní pozorování, že „uvozovaný člen bývá zapojený situačně či encyklopedicky“ (s. 133). Domnívám se, že se jedná o jednu ze základních charakteristik uvozovacího *quid*, a proto bych se klonila k jejímu doplnění do základní definice na s. 38.

Vzhledem ke kvalitě celé kapitoly předkládám níže uvedené poznámky týkající se jednotlivostí jako podněty k zamyšlení a dalšímu zkoumání, protože je zřejmé, že autor má předpoklady ve výzkumu pokračovat a přinést další zajímavé výsledky.

- Zvážila bych, zda používat pro *quid* termín „zástupná otázka“ (s. 104). Nerozporuji přitom tvrzení, že *quid* stojí např. na pozici slovesa z předchozí výpovědi. Zdá se mi ale, že tento termín může vyvolávat představu, že *quid* samo o sobě zastupuje nějakou otázku, ke které je pak připojen uvozovaný člen, s nímž dohromady tvoří další otázku.
- Mezi obtížněji interpretovatelné pasáže jsou zařazeny případy, v nichž „konstrukce uvozovacího *quid* obsahuje tematický element, který bychom čekali až v následující ES“ (s. 116). Autor nabízí vysvětlení pomocí rysu mluvenosti. Takové tvrzení by však bylo nutné podložit důkazy, protože se ukázalo (viz např. Adams, 2013¹), že vlivu mluveného jazyka se mnohdy připisují jevy, které badatelé neumějí vysvětlit jinak.
- Myslím si, že např. v případě 4.25 (s. 116) *Quid de fulgurum vi dubitare? Num possumus?* (Cic. div. 1,16) může být umístění *dubitare* způsobeno tím, že Cicero tematizuje pochybnost a ne pouze sílu blesku. Předchozí kontext tuto interpretaci přinejmenším nevylučuje.
- Za další problematický případ autor považuje uvozovací *quid* se slovesem myšlení a následným akuzativem s infinitivem. Nabízí dvě různá vysvětlení – může se jednat buď o uvozovací *quid* v akuzativu s infinitivem, nebo o přesun slovesa myšlení z následné explicitní specifikace. Přiklání se spíše ke druhé možnosti, nevylučuje však zcela ani tu první. Ve prospěch přesunu podle mého názoru mluví příklady jako 4.45 (s. 127-128). Navrhuji vzít v úvahu ještě pragmatické hledisko a souvislost s předchozím kontextem. Např. u 4.41 (s. 124) se před citovanou pasáží vyskytují další dvě otázky, které obsahují buď predikát *putas*, nebo *censes*. Nabízí se tak podle mě možnost, že Cicero zde zdůrazňuje *censes* jako prostředek určitého „nátlaku“ na adresáta, kterým se ho snaží přesvědčit nebo u něj vyvolat nějakou reakci. Třebaže si také myslím, že se *quid censes + Acl*

¹ ADAMS, J. N. *Social Variation and the Latin Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. ISBN 978-1-316-62949-9.

nevyvinulo z hovorového *quid censes?*, hledala bych v názorech o idiomatičnosti popis toho, co by se dnes možná označilo za stereotypně používanou konstrukci s komunikační funkcí výzvy, jejíž podoba však není zcela fixní (různá slovesa, osoby atd.). Podobně se chovají slovesa myšlení i ve vsuvkách, kde vyjadřují postoj mluvčího a ze syntaktického hlediska jsou označovány za ilokuční disjunkty.

Ve třetí kapitole autor podává přehled různých konstrukcí, které se uvozovacímu *quid* formálně podobají, ve skutečnosti se však od něj liší svojí funkcí či syntaktickou povahou. Jejich popis je v porovnání s analýzou uvozovacího *quid* méně propracovaný. Vzniká tak jistá nerovnováha, které si je autor sám vědom, když uvádí, že detailní analýza překračuje možnosti jedné disertační práce (s. 87). S tím lze jistě souhlasit, na druhé straně by však bylo možné právě zde provést hlubší analýzu na úkor některých okrajových témat. Popis jednotlivých struktur je tedy do jisté míry nutné chápat jako prvotní uchopení dané problematiky a naznačení směru pro další výzkum. Do této kategorie spadá např. zajímavá hypotéza o funkční synonymitě *quid* s tázacími částicemi *num* a *nonne* (k nim by bylo možné doplnit i *an* stojící na začátku výpovědi). Nepokládám však za nejvhodnější argumentaci na základě jazykového citu (s. 72), protože ten může být u nerodilého mluvčího zavádějící. Relevantnější důkazy by přineslo spíše hledání co nejpodobnějších struktur s různými tázacími částicemi a porovnávání jejich funkce v diskurzu. To by mohlo pomoci zjistit, zda a do jaké míry je *quid* synonymní, nebo zda je z hlediska funkce spíše komplementární. Autor např. uvádí, že *quid* bývá doprovázeno zájmenem *tu* a uvádí několik případů (s. 74). Hledání sekvence *num tu* v Ciceronových textech v databázi *Brepolis* však přineslo pouze tři výskyty, z toho jeden v nepřímé otázce. Do budoucna by mohlo být zajímavé také srovnání s částicemi *quidni* a *ecquid* (viz např. *Ecquid amas Deiotarum et non amas H<i>eram?* (Cic. *Att.* 16, 3, 6); nebo *Quid est? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium?* (Cic. *Catil.* 1, 20, 8)). Zjištění, že *quid* má tendenci stávat se částicí, by z mého pohledu nebylo překvapivé. Také z toho důvodu níže navrhuji rozšířit sekundární literaturu o studie o diskurzivních / pragmatických partikulích / markerech (terminologie je nejednotná).

V poslední části práce se autor snaží ukázat směry dalšího výzkumu a možné dopady závěrů, ke kterým dospěl. Kromě návrhu na změnu ediční praxe, který již byl částečně formulován v předchozích kapitolách, se věnuje také kritice současného pojetí latinské syntaxe. V pojednání o ne-větech uvádí jako jeden z příkladů české „ano/ne“ a latinské *necne*, které nejsou podle něj také výsledkem elipsy, stejně jako uvozovací *quid*. Toto tvrzení však závisí na volbě teoretického rámce, protože např. ve formální lingvistice se „ano/ne“ za elipsu považují (viz Gruet Škrabalová, 2017²).

Způsob strukturování práce naznačuje, že na začátku výzkumu pravděpodobně stálo velmi dobré pozorování nevhodného kladení otazníku za *quid* v moderních edicích, které autora dovedlo k hlubšímu zájmu o *quid* a funkce, které může mít. Z toho důvodu je zřejmě v první části práce věnován používání interpunkce velký prostor. Vzniká tak dojem, že práce je orientována prakticky a směřuje k jasné aplikaci v ediční praxi. To se ale podle mého mínění dostává poněkud do rozporu s cílem deklarovaným v *Úvodu*, v němž je zdůrazněna lingvistická analýza konstrukce uvozovacího *quid*. S tím může souviset i řazení témat do jednotlivých kapitol, které se mi jako čtenáři nezdálo zcela přehledné. Vycházím-li z toho, že hlavním tématem je konstrukce uvozovacího *quid*, očekávala bych, že po argumentaci o jeho existenci bude uveden detailní popis, který je až ve 4. kapitole, a až poté bude pojednáno o konstrukcích, které se mohou s *quid* zaměňovat a které jsou nyní náplní 3. kapitoly. Až poté bych zařadila návrhy na změnu ediční praxe, protože se jedná v podstatě o aplikaci výsledků výzkumu, která je až druhotná. Přestrukturováním textu by bylo také možné vyhnout se opakování některých pasáží. Příkladem je začátek 4. kapitoly (s. 101), kde se opakuje text ze s. 17. Zvážila bych také, zda do práce zařazovat kapitolu o přístupu k latinské syntaxi, protože z hlediska hlavního tématu práce není takové pojednání potřebné a může vytvářet dojem jisté tematické roztříštěnosti. Navrhovala bych zpracovat tuto otázku jako samostatnou studii, která by do větší hloubky analyzovala současný přístup, explicitně identifikovala používané teoretické rámce, vůči nimž se autor vymezuje,

² GRUET ŠKRABALOVÁ, Hana. 2017. Eliptická odpověď. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.). *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny* (online). Masarykova univerzita, Brno 2012–2018 [cit. 9. 1. 2019]. Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/ELIPTICKÁ_ODPOVĚĎ.

porovnávala teoretické modely, které jsou v obecné lingvistice k dispozici, a na základě toho vyvodila závěr o možné cestě do budoucna. Na rozdíl od autora také nepovažuje stav latinské lingvistiky za tak kritický. Myslím si, že pozornost věnovaná v poslední době např. latinským partikulím, pragmatickým aspektům i výstavbě diskurzu naznačuje určitý odklon od důrazu na větnou syntax. Děje se tak ovšem spíše v časopisech nebo monotematických monografiích, než v souhrnných dílech o latinské syntaxi či latinském jazyce. Diskuse o novém modelu syntaxe by pak nutně zahrnovala také otázky širšího nebo užšího vymezení syntaxe, jejích hranic, prolínání syntaxe s pragmatikou apod. Jednotlivé přístupy k jazyku jsou navíc mnohdy komplementární, protože popisují skutečnost z jiného úhlu pohledu. Hledání co nejpravdivějšího obrazu jazyka by proto podle mého názoru prospěl vzájemný respektující dialog zastánců jednotlivých teorií a přístupů.

2. Formální úroveň práce

Z hlediska jazykové správnosti je práce dobrá, vyskytuje se v ní jen několik málo chyb a překlepů (např. na s. 80, 87, 51, 57). Do této kategorie řadím i nesjednocené používání přechýlené a nepřechýlené podoby jména badatelky Caroline Kroon na s. 141. Na některých místech bych dala přednost neutrálním jazykovým prostředkům. Autor totiž opakovaně používá výrazy a hodnotící výroky, které jsou podle mého mínění příliš emotivně zbarvené nebo expresivní (např. „zcela chaotický způsob editování“ na s. 54, „nepřeborná džungle rukopisů“ na s. 57, „kterýmžto mýtem nejsou stiženi editoři Plauta“ na s. 80, „doplnění slovesa *fit*... hraničí s neuvěřitelností“ na s. 139 nebo „což je krásný příklad defenzivní sebezáchovné strategie umožňující udržení tohoto paradigmatu v chodu (jeho nezhroutení)“ na s. 143).

Seznam bibliografických odkazů je formátován konzistentně. Chyby nejsou ani v používání zkratk a číselných odkazů na jednotlivé příklady v rámci textu. Formátování práce je dobré, jen mi nejsou zcela jasné důvody (ne)používání kurzívy u *quid*, které se vyskytuje v českém textu.

3. Práce s prameny či s materiálem

Korpus analyzovaných míst se skládá ze 430 případů, z nichž 404 pochází z vybraných Ciceronových textů a pouze 26 z vybraných Plautových komedií. Texty ostatních klasických autorů nejsou zkoumány systematicky, vybrané pasáže slouží pouze pro podporu argumentace a pro srovnání. Korpus je sice dobře popsán, myslím si ale, že by si jeho sestavení zasloužilo podrobnější komentář. Uvítala bych vysvětlení, proč autor postavil svůj výzkum převážně na Ciceronových textech, jak tyto texty vybíral, proč se rozhodl použít jako doplněk několik vět z Plauta a jak vyhledával výskyty u dalších autorů, které v práci cituje. Není také jasné, na základě čeho si vybral texty do vzorku, se kterým pracuje na s. 114.

Autor při argumentaci pracuje nejen s citovaným příkladem, ale i s předchozím kontextem. Je proto důležité, že ho doplňuje formou shrnutí v textu práce. Předkládám ke zvážení, zda by nebylo přínosné ho v některých složitějších případech (např. v příkladu s *dubitare* na s. 116, viz výše) citovat i latinsky.

Překlady latinských příkladů jsou z velké části autorovým dílem a dobře reflektují předkládaná tvrzení o syntaktické struktuře uvozovacího *quid* a jeho funkci. Zarazil mě však překlad jednoho místa (příklad 2.13, s. 46), kde je *Quid ut agerentur gratiae...* přeloženo jako „Nebo co to, že byly vzdány díky těm,...“. I vzhledem k předchozímu kontextu (*decrevistis ne...*) bych očekávala spíše vedlejší větu s „aby“.

Sekundární literatura zahrnuje zejména edice latinských textů a latinskou lingvistickou literaturu, v obou případech v dostatečném rozsahu. Obecné teoretické práce jsou zastoupeny podstatně méně a jsou také méně využívány při argumentaci. Domnívám se, že rozšíření teoretické literatury (např. o práce zabývající se diskurzivními či pragmatickými markery) by mohlo autorovi přinést další podněty a úhly pohledu na zkoumanou problematiku. Totéž platí i o literatuře o obdobných konstrukcích v češtině a angličtině, které autor v práci uvádí jako funkční ekvivalenty latinského uvozovacího *quid*. Do přehledu literatury by měly být zařazeny i internetové zdroje, které jsou citovány pouze v poznámce pod čarou.

S primární i sekundární literaturou autor pracuje dobře a dokáže je využít pro výstavbu koherentního textu. Jako velmi vhodné hodnotím shrnutí předchozího bádání na s. 34–35, které čtenáři značně usnadní orientaci v názorech jednotlivých badatelů.

4. *Vlastní přínos*

Jak bylo uvedeno výše, práce přináší nové poznatky a pohledy, které byly zkoumány jen částečně nebo vůbec. Z textu je také patrné, že se autor cíleně snaží předkládat vlastní originální řešení, zpochybňovat a znovu zkoumat přístupy předchozích badatelů. Naznačuje také možné směry dalšího bádání a mezioborové vazby. Požadavek na vlastní přínos je proto beze zbytku naplněn.

IV. **Dotazy k obhajobě**

Pro diskusi navrhuji následující otázky:

- Na základě jakých kritérií byl sestaven korpus pro analýzu textů?
- Co si autor myslí o možnosti zkoumat uvozovací *quid* z pohledu diskurzivních markerů?
- Jaký další směr bádání o uvozovacím *quid* se autorovi jeví jako nejnosnější?

Vedle těchto témat se lze zabývat i dalšími body uvedenými v posudku.

V. **Závěr**

Předložená disertační práce splňuje požadavky kladené na disertační práci, a proto ji **doporučuji k obhajobě** a předběžně ji klasifikuji jako **prospěl**.

7. 2. 2019

Jana Mikulová